

ЛЕОНІД ПОЛТАВА

**ПОДОРОЖІ: ПРИГОДИ
МИКЛУХИ-МАКЛАЯ**

**КАРАМ-ТАМО -
ЛЮДИНА З МІСЯЦЯ**

Л.П.

Всі права застережені.

**Обкладинка і малюнки роботи арт.-маляра
Ю. Кульчицького**

Druck: Dr. Peter Bets], Wladzen 13, Schickbener Str. 71, Tel. 37 14 97

Велика подія в Географічному Товаристві

Напружена тиша занувала у просторій залі Географічного Товариства. Науковці і гості — всі затаїли подих. Ось-ось перед ними має з'явитися той, про кого було стільки розмов і в цих стінах і на всіх просторах Російської імперії. Нарешті швайцар шанобливо відчиняв різьблені двері, і буря оплесків зрвалася в залі: сам віце-президент Товариства вів під руку високу сивіючу людину. Це й був Микола Миклуха-Маклай, учений член Географічного Товариства, який нещодавно повернувся з далекої мандрівки. Він легко вклонився до присутніх і швидкими кроками пішов до столу президії. Оплески уляглися; вони ще лунали в сусідніх кімнатах і коридорі, де було повно студентів петербурзького університету чи Академії Художств, між якими немало було й земляків Миклухи-Маклая — з України.

— Шановні пані і шановні панове! — так почав свою промову учений. — Через вісім днів, 8 жовтня, мине дванадцять років від того часу, коли в цій же залі я оголосив панам — членам Географічного Товариства програму пропонованих дослідів на островах Тихого океану. Тепер, повернувшись, можу сказати, що виконав обіцянку, яку дав Географічному Товариству: зробити все посильне, щоб заходи не залишилися без користі для науки. . .

Затока Астралії, люди Бонгу й Горімбу, село Горенду, папуас Лалай, острів Білі-Білі. . . — про далекий невідомий світ розповідав учений-мандрівник. Той світ набив не тільки своєю екзотичністю,

красою і багатством: там, на островах Тихого океану, жили племена папуасів, чорношкірих людей, які ще не знали заліза, навіть не вміли добувати вогню. Із Європи пливали кораблі, приїздили білі люди, привозили свою цивілізацію. А наука втрачала останню нагоду вивчити життя первісних людей-джунів. Дуже давно і в Європі люди перебували теж на такому ступені розвитку. Отож, уважно вивчивши життя папуасів на островах Тихого океану, можна було легше і вірніше уявити картину життя наших далеких предків. Це й було найпершим завданням ученого, початок промови якого ми щойно чули.

Знамениту доповідь-звіт зробив Миклуха-Маклай у 1882 році. Відтоді ще більше заговорили про нього, а за кордоном він був уже давно відомим. Хто ж він, цей сміливець, що зміняв затишний кабінет на джунглі, пралесі, небезпечні мандрівки морями?

На постаті Миклухи-Маклая можна виразно побачити, як у колишній Російській імперії ставилися до учених-гуманістів. Багато російських «науковців» пасміхалися з його праці, вважаючи, що чорношкірі — це або взагалі не люди, або ж менш-вартісніші від білих. У цілій великій імперії не знайшлося трохи грошей на видання праць ученого. Ніхто не хотів покрити грошовий борг, який він був змушений зробити під час мандрів біля Австралії. Навіть докладної біографії Миколи Миколовича Миклухи-Маклая нема, або ж її і тепер в наступників царської імперії — СССР навмисне приховують. У «Великій Советській Енциклопедії» першого випуску сказано, що він — «русский путешественник» і переказано коротко про його подорожі. В російському «Енциклопедичному Словнику» Брокгауза і Ефрона Миклуху-Маклая названо «відомим

мандрівником», також і в «Новому Енциклопедичному Словнику» не подається біографія вченого. Тільки в книзі «Н. Н. Миклуха-Маклай, Путешествия», виданій у Москві 1938 р., побіжно згадано, що він народився в 1846 році у с. Рождественському біля міста Боровичів, Новгородської губернії, в родині інженера. Хто же були батьки? — нема ні слова. Зате, наприклад, французька енциклопедія Grande Encyclopédie, у 23 томі повідомляє, що Миклуха-Маклай — «російський мандрівник, який народився на Україні у 1846 р. і помер у Петербурзі 1888 р.» Також польська «Загальна Енциклопедія» Encyclopedja powszechna Оргельбранда подає, між іншим: «Миклуха-Маклай, Микола, мандрівник, нар. 1846 р. на Україні»... У російському «Енциклопедичному Словнику» подано навіть дати народження і смерті невірно: 1847—1887.

Маємо небагато відомостей про Миколу Миклуху-Маклая, особливо ж важко їх зібрати на еміграції. Родина Миклухи-Маклая мала якийсь зв'язок із Україною, це незаперечно. Ще хлопчика Миколу виклинули з петербурзької німецької гімназії за непослух і за те, що не хотів горбитися перед нетямущими рутинерами-викладачами, а згодом виключено і з університету. У поліційних актах з того часу є нотатка, що Миклуха-Маклай є ненадійним «громадянином Російської Імперії»; відомо також, що Микола Миклуха-Маклай ще за студентських років захоплювався «Кобзарем» Тараса Шевченка, дуже тоді популярним у стінах петербурзького університету. Позбавлений права будь-де в імперії вчитися у високій школі, Миклуха-Маклай виїхав за кордон, у Німеччину, де після науки займався вивченням губок і мозку. Потім він відбув мандрівку із німецьким ученим Гаккелем на Мадейру, Канарські острови, у Марокко...

Під час перебування за кордоном, учений не ту- жив за чужою йому «батьківщиною» — Росією, від- чужився від її культури, сприйняв передові гуман- ні ідеї Заходу, набагато випередив знайомими росій- ських учених природознавців, зоологів, особливо ж антропологів. Росіяни говорять про нього, як про «свого» вченого, хоча в Росії він не мав права вчи- тися... Право так говорити їм дає хіба те, що, ви- снажений довгими і небезпечними мандрями, Ми- кола Миклуха-Маклай перед смертю прибув у Пе- тербург, щоб там опрацювати і видати зібрані ним матеріали — але й на це в Росії не знайшлося за- собів.

Та повернімося на 12 років назад від часу ви- голошення Миклухою-Маклаєм його першої при- людної доповіді після мандрів. Уявім собі похму- рий, закутаний у тумани, Петербург. З моря віє ві- тер, олів'яний туман завієє місто. Молодий учений Миклуха-Маклай робить останню перевірку людей і матеріалів. Ще півгодини — і він вирушить в да- леке плавання на борту воєнного корвета «Вігязь». Із Кронштадту видно далекий Петербург, видніє тіль- ки баня Ісаківського собору, понад туманом. Це в тім місті заборонено мені вчитися... — думає вче- ний і з радістю потирає долоні: «Нарешті — у світ!»

8 листопада 1870 року корвет «Вігязь» виплив у світ із Кронштадського порту. Триста сорок шість днів триватиме його плавання, через Копенгагу, ост- рів Мадейру, острів Паски, Таїті, острови Самоа, острів Нова Ірландія... щораз ближче до Австра- лії, біля якої неподалеку є острів Нова Гвінея. Там, на невідомих білих островах і в одній із заток Но- вої Гвінеї висяде наш сміливець — учений. Під час подорожі матроси говорили між собою про його від- вагу, адже в Європі було відомо, що на Новій Гві- неї — людодівство, а Миклуха-Маклай вирішив ли-

сісти там тільки з одним слугою. «Беріть якнайбільше зброї», — говорили йому. «Я не їду на полювання» — спокійно відповідав хоробрий науковець.

Добрий божок Ротей, чи страшний Бука?

Поблизу Австралії в Тихім океані є група великих островів, так званий Малайський Архіпелаг. В нього входять острови Ява, Суматра, Борнео, Целебес (найбільші), а також Нова Гвінея.

Ось, що сталося на північному побережжі Нової Гвінеї, в затоці Астролябії 19 вересня 1871 року:

Далеко-далеко, на самому обрії, де, як думали мешканці Нової Гвінеї папуаси — вода сходиться з небом, загорілося море! Пожежа почалася в однім місці і не розросталася, що було ще страшніше, адже коли загорявся ліс — полум'я охоплювало великі масиви. Всі папуаси, мешканці сіл Бадьім і Бонгу, побачивши дим над водою, страшенно перелякалися, їх ледь прикриті спереду тіла тремтіли, як у пропасниці, від ляку на чолі виступав піт. Як же не лякатись: море горить, дим підходить ближче до них, видно і ту чорну цятку, що море підпалює! Читачі вже знають, що то не якесь страхіття, а корвет «Вітязь» підпливає після довгого плавання до берега, беручи напрямом на затоку Астролябії, і Микола Миклуха-Маклай стоїть на борту і уважно вивчає берег у далековид.

На побережжі, тим часом, гримів «барум» — ударний інструмент, щось на зразок бубона; в нього б'ють на сполох. Чорношкірі тубільці думали, що приходить кінець світу (так вони згодом оповідали місіонерові Гофманові). Готуючися до «вірної смерті», чоловіки в селищах почали ловити і колоти свиней та бити собак, щоб м'ясо з них принести у

жертву для «великого духа», а також... і добре поїсти перед смертю! Денкі так перелякалися, що не могли дивитися на Іжу — нашивидку вони копали собі могили, падали у ями і там, склепивши вії, чекали неминучої смерті... Але частиця людей із селища Бадьми зненацька почала співати і танцювати, як навіжена: вони подумали, що дим у морі — то спм добрий божок Ротей, який їде відвідати папуасів! Швидко ті люди побігли до берега, на бігу обмазуючи обличчя святковою глиною, сіли в хиткі човни і попливали назустріч кораблеві. Тим часом корвет «Вітязь» підпливав щораз ближче до затоки і нарешті кинув якір, боячися натрапити на міліну, адже дно затоки було ще нікому невідоме. «Ротей! Ротей! Уян-уян Ротей!» — кричали папуаси з човків, що означало «гарний-гарний Ротей». Вони напевно не уявляли божка Ротся і тому не були здивовані навіть тим, що з корабля на них дивилися десятки матросів, а Миклуха-Маклай із помічником, шасдом Ульсоном, кидали їм у човни подарунки. Важкі хвилі билася об міцні борти корвета, гойдали легенькі човни, гамір стояв навколо, вигуки радості і подяки «Ротесві» за шматки червоної тканини. Нарешті з корабля було подано руками знак, що папуаси можуть пликти додому. Покірні наказам свого уявного божка, вони швидко скерували човни до берега. А в той час капітан умовляв Миклуху-Маклая зробити бодай один постріл з гармати, щоб наперед налякати папуасів. Учений не хотів цього, не допомагали ніякі докази, мовляв його папуаси можуть з'їсти, як тільки він висяде на берег. Проте всупереч Миклузі-Макласві капітан дав наказ, і гримучий гарматний вибух потряс все навколо... Тоді холодний жах огорнув і тих папуасів, які вірили в Ротей! Щосили налягали вони на весла, дехто кинувся і вплав,

на березі закричали, що це не Ротей, а сам найстрашніший божок Бука прибув сюди! Вперше бачили туземці корабель, вперше чули гарматний постріл, нічого дивного немає в їх переляку: уявів собі, що перед нами раптом з'являється дивного вигляду людина і каже «я — марсінішо»..

На щастя, ніхто з туземців не помер з переляку і здригання. З апетитом їли вони набитих свищей і собак. Але не стало спокою в тихій затоці Астролябії: швидко напикоминні сільця облетіла вістка, що на берег висіло двоє дивно-білих «тамале» (людей, — всі цитовані тут слова взято із «Словника папуаських слів», зладженого Миклуху-Маклаєм).

Миклуха-Маклай і його слуга-помічник полінезійці. Бой ти швед Ульсон покинули борт корвета і на шлюпці припливли до невідомого білій людині берега. Це був, звичайно, великий ризик, смерті, чигала за кожним хуцем у цій загадковій, відсталій від решти людства на тисячі років, країні папуасів. Ульсон не приховував свого страху. Микола Миклуха—Маклай підбадьорював шледа, сам же не мав почуття страху: цікавість і обов'язок ученого перемогли все. Темний густий ліс стояв перед ним. В цім лісі — люди і їх життя, мова, звичаї, праця, культура; люди кам'яного віку, який у Європі минув давно, до народження Христа. Ще до відходу «Вітязя» було збудовано для Миклухи-Маклая хатину на самім побережжі під могутнім деревом. Встиг учений за той час побачити кількох папуасів, які спочатку мовчки показували руками, щоб він ішов геть, не залишався ні на їх землі ні в морі поблизу берега. Папуаси були озброєні списами і луками. Через кілька днів учений завдяки витримці зумів затримати біля себе одного старого ві-

ком папуаса на ім'я Туї — це був перший його знайомий тубілець.

Востаннє залунав сумовитий гудок з моря, корвет «Вітязь» відпливав. Миклуха-Маклай із обома слугами послали кораблеві прощальний помак і ввійшли в свою хатину. Того ж дня вчений робив нотатки в «Щоденник» — книгу надзвичайної цінності для науковця і надзвичайно цікаву для звичайного читача.

15 вересня Миклоза Миклуха-Маклай, між іншим, записав: «Дійсно, щойно корвет зник на обиді, як на сусідньому місці з'явився натовп папуасів. Вони стрибали й бігали, описуючи кола; їх рухи нагадували якийсь танок... Вони збіглися в гурт, переговорюючи, потім повернулися в мій бік, щось прокричали і зникли... Та в житті не так важлива зустріч, як прощання. Зустріч, як бачимо, не була дуже привітна.

Перші дні між папуасами

Вже 19 вересня Миклуха-Маклай, завчивши кілька слів папуаської говірки від старого Туї, який підходив до хатини по подарунки, — пішов сам у ліс. Він помітив стежку, що вела в гущавину. В «Щоденнику» читаємо:

«Я залишив револьвера вдома, але не забув нотатника і олівця. Хотів піти в Горенду, найближче від моєї хатини село, та в лісі несподівано натрапив на другу стежку... Доки я стояв, роздумуючи, в кількох кроках від мене з'явився хлопчик років 14 чи 15. Ми мовчки якусь мить дивилися один на одного. Говорити я не змів, підійти до нього — означало перелякати його ще більше. Я продовжував стояти. Хлопчик же стрілою кинувся в селіще. Кілька голосних криків, жіночий виск — і по-

Озброєні папуаси

тім повинна тиша». Учений таки пішов у те селище: «... Ні жінок, ні дітей не було — вони напевно, поховались. Побачивши мене, деякі тубільці стали в дуже воювничу постану, ніби готуючися пустити списа... Я зупинився біля однієї з хатин. Раптом пролетіли дві стріли, одна за другою, дуже близько від мене.» Кілька папуасів пояснили знаками, що вони не хотіли вбити білого, що стріли були призначені для птаха на дереві (а птаха там і не було, як пише Миклуха-Маклай). Натом чорних чоловіків із зброєю в руках оточив стомленого переходом Миклуху-Маклай, вигукував якісь слова, кілька списів з кам'яними кінцями були перед самим обличчям. «В цю хвилину, — пише мандрівник, — я був задоволений, що залишив револьвера вдома, ...» Папуаси, обороняючи себе намагалися залякати ученого, але спосіб залякування був занадто безцеремонний. Втомлений, а можливо й розраховуючи на певний ефект, Миклуха-Маклай підійшов від гурту, взяв плетену мату і ліг. Він проспав дві години. Коли ж прокинувся побачив, що тубільці були вже без зброї, сиділи біля нього підколом і жували бетель. Він встав, попрощався з ними кивком голови і пішов додому без слова. Згодом при наближенні до папуаського селища, Миклуха-Маклай подавав знак свистом і очікував кілька хвилин, даючи таким чином змогу схватитися жінкам і дітям, — що зробиш, такий був звичай у тубільців.

Папуаси почали приходити до хатинки ученого щораз частіше. Вони відмовлялись від грошей за хокосові гуріхи чи м'ясо і охоче брали в заміну цяхи, шматки матерії, люстерка тощо. Ці люди ще не знали грошей. А згодом виявилось, що вони й не міняти приходили тільки приносили подарунки. У кого чогось багато є — приносить подарунок, нічого

в заміні не вимагаючи. Все дивує папуасів: і металева сокира (Миклуха-Маклай подарував у різних селищах кілька металевих сокир і навчив ними користуватися), і люстро, якого туземці не знали; і сам малюнок, і далековид, і металеві речі... Поволі вони звикали до ученого, приносили йому їжу, починали дивитися в очі (спочатку ухилялись), показували свої музичні інструменти (дудки з кокосового горіха або ж з бамбука; бубон-барум, видовбаний у формі корита (триметровий стовп, по якому б'ють паличками і звуки якого чути на три милі навколо), а тим часом Миклуха-Маклай записував почуті слова, зарисовував навколишні краєвиди і типи тубільців, їх орнаменти, вивчав породи метеликів, птахів, тварин, різні рослини, невідомі в Європі; вимірював щодня температуру води і землі, брав мірку води тощо — він науково-дослідницьку працю. Його безстрашні мандрівки в праліси, чесне поводження із місцевими мешканцями, подарунки почали додатньо впливати на папуасів. Не раз, повертаючися з чергової мандрівки, учений знаходив Боя або Ульсона за розгляданням подарунків, принесених папуасами: варені банани, плоди хлібного дерева, шматки свинини тощо. Мандрівники остерегались тільки, щоб їм часом не подарували людського м'яса, бо випадки людодівства таки були в той час на Новій Гвінеї.

Миклуха-Маклай за перші місяці перебування на Новій Гвінеї, в затоці Астролябії (побережжя названо згодом побережжям Маклая) побував у навколишніх селищах тубільців: Горенду, Бонгу, Гумбу, всюди намагаючися встановити якнайтовариськіші зв'язки. Він встановив, що папуаси Нової Гвінеї — це люди кам'яної доби, не знають ні заліза, ні інших металів, ні грошей; займаються примітивним сільським господарством (землю копають камінем), риболовством (ловлять рибу сітками і гачка-

ми із кісток тварин); розводять свійських тварин, як свиней, кіз, собак; живуть селищами, воюють мало. Встановив також, що татування (карбовані значки) на тілі папуаса означають кількість забитих ним ворогів — татуюваних папуасів було небагато. Довідався він також, що війни виникають іноді через крадіжку, а ще частіше — через забобони і дикунські повір'я: папуаси вірять, що сусіди можуть нахлипати на їх селище злого духа, зробити «онім», тобто ворожбитство, і годі гинуть тварини і люди від хворіб. Навчившись їх мови, учений згодом пояснював, що ніякого «онім» нема. Він лікував, як умів, хворих папуасів і багатьом врятував життя; дав їм металеві ножі, сокири і цвяхи, чим полегшив тяжку працю; припиняв війни між окремими селищами. Особливо тоді, коли тубільці побачили рушницю та підбитого високо-високо в небі птаха (вопи дуже перелякалися пострілу) — почали дивитися на Миклуху-Маклая як на свого приятеля і захисника, дозволяли виходити в селища без попередження, бачити жінок і дітей. Однак, дивні навукові прилади, подивугідна сила рушниці, спокій і хиробрість Миклухи-Маклая та його вміння допомогти під час хвороби, — навели диких людей на думку, що Миклуха-Маклай — незвичайна людина. Одного разу туземці побачили вночі яскраве біле світло біля хатинки ученого в Гараґасі (так звався місцевість, де хатина стояла). Світло було таке своєрідне і не гасло на вітрі, що папуаси вирішили: воно походить від місячного чистого сльва, бо ж якікладуваний ними вогонь із сухого дерева такого світла не давав! Насправді ж вітряної ночі Миклуха-Маклай працював у хатинці над препаруванням і визначенням скелета гвінейської папуги. Якогось приладдя бракувало. Щоб його знайти у скриньці, поставлений під ганком, завічено бікфордів шнур.

який не гасне на вітрі. Цього й було досить, щоб папуаси увірували, що Миклуха-Маклай — це «ка-арам тамо», що на їхній мові значить «людина з місяця». І хоча вчений, не бажаючи зловживати дрккістю людей кам'яної доби, говорив їм, що він така ж людина, як і всі інші, — папуаси залиши-лися твердо на своєму.

Уривки із «Щоденника»

«Людина з місяця» не думала про місяць. Кож-ний день минав у напруженій праці, все хотілося по-бачити, побачити — описати, зарисувати чи сфото-графувати, виміряти, зважити, дослідити. Чи це був череп якоїсь тварини, чи знайдений в гущахми людиниський череп; чи це були невідомі досі в ботаніці яв'їти; чи трапилася нагода зблизька побачити ве-лику папуаську пірогу-човен... У вільний час — «чищу рушницю, прибираю свою келію... іноді ля-гаю в гамак і прислухаюся до крику птахів, що до-літає з лісу. І тріскотні десяткі різноголосих ци-кад. О восьмій годині йду в кімнату і, засвітивши свою шмелечку лампочку, записую пригоди дня в щоденник. О восьмій-дев'ятій знову метеорологічні спостереження і, нарешті, передостання справа дня — чашу кокосовий горіх і виливаю його прохолод-ну воду. Повернувшись в кімнату, оглядаю заряде-ні рушницю і лягаю на тверду постіль із двох ко-шиків, покритих колдрою замість матраца і прости-рала. Засипаю звичайно дуже швидко».

Та не завжди отак спокійно митте день у пра-ці. Часто Миклуху-Маклай відвідують тубільці, іно-ді трапляються і небезпечні пригоди із звірями чи зміями; іноді тропічна злива пробиває накриття ха-тіони і тоді доводиться із напівхворими від пропас-ниці слугами рятувати рукою. Згодом від тро-

півної лихоманки помер слуга Бой, а Ульсон ледве пересував ноги. І сам учений не раз терпів від цієї хвороби.

Візьмемо гонер в руки «Щоденник» Миколи Миклухи-Маклая з часу його першої подорожі в затоку Астролябії і прочитаємо особливо цікаві місця, оминаючи специфічні наукові записи.

Рік 1871, 30 вересня. Старий папуас Туї вже добре знайомий з ученим, припис і поніс багато подарунків Він — перший «професор», який вчив Миклуху-Маклая папуаської мови. «При розпитуванні Туя я не міг не дивуватися з його кмітливості і, з другого боку, з якоїсь тупости чи повільності у мисленні. Слухаючи назви, я, звичайно, записував їх і на тім же папері накладав усю затоку, відмічаючи відносне розташування селищ. Туї це розумів... при чому, Туї поправив не тільки дві назви, а навіть і саму мапу. В той же час мій запис імен і креслення на папері його цілковито не цікавили: він ніби їх не помічав». Взагалі ж папуаси були людьми цікавими й допитливими, дивувалися всьому, що тільки нове побачили, приплюскуючи язиками, а іноді й засуваючи в рота пальці.

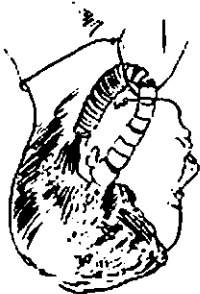
2 жовтня. «Приходив Туї з трьома людьми із Гумбу... Курять вони так: беруть напівсухий (сушений на сонці), ще м'який листок місцевого тютюну, розправляють його руками, сушать, тримаючи високо над вогнем, потім розривають на малі шматочки, які скручують у вигляді сигари, загортають у висушений на сонці спеціальний листок, а вже потім курять, ковтаючи дим». З малюнків у «Щоденнику» бачимо, що папуаси вміли чудово вирізьблювати оздоби на цигарницях, з великим смаком і відчуттям пропорції та ритму ліній.

15 жовтня. «Я знову поумнявся на тубільцях, якій, поспіваючися, покачував на шматки і на свою верхню губу. Тоді я помітив, що він порочив уся і на-стину боролі...» В «Шодевнінику» зазначено, що ми-

Туй показував, як стріляти із лука. Стріла летіла якніж 60 метрів; кроків на двадцять-тридцять вона легко може пробити ружку наскрізь.

Пануєва (кал. М. Динкухи-Макман)

8 жовтня. «Спостеріа, як сніг Туй, хлопчик ро-ків п'ятнадцяти, стріляв із лука в п'яду, але не дуже вдало, не забив ні одного. Стріли зникли на се-кунду у воді, а потім виринули, стоячи у воді сторо-ма. Згодом вислилися їх зліва. Стріли ці виринули-лися від зниклих тим, що малює замість одного постріла — кілька: чотири, п'ять, іноді й більше. Постріл пробивно із твердого дерева і вбито у лому, тонку простину». Через кілька днів стради

кун Туї дійшов до такої думки сам, побачивши, як колись бритвою голився слуга.

18 жовтня. «Був відпана... З-за дерев на березі вийшов Туї і слідкував за стрибками риби. Значна кількість риби швидко переслідувані хижим ворогом, кинулися до берега. Кілька стрибків — і Туї біля них. Вода там була трохи погостіше коліні і дно, зрозуміло, було добре видно. Раптом Туї зробив сильний стрибок і одна з риб виявилася зловленою. Туї довів їх ногою. Він спочатку притиснув рибу ступнею, потім підняв, схопивши між великим і другим пальцем ноги. Зігнувши коліно, він простяг руку і, звільнивши здобич, поклав рибу в лантух. Після цього, швидко нагнувшись і схопивши камінь, Туї кинув його з силою у воду... — і друга риба стала здобиччю спритного, хоча вже й немолодого папуаса.

20 жовтня. «У папуасів немає звички здоровкатися чи прощатися з близькими сусідами, вони роблять це тільки в особливих випадках. «... Ульсон припіс свою гармонійку і заграв: при перших звуках папуаси зірвалися з місця і відсунулись. Через деякий час кілька з них стали наближатися... В загальному музика дуже сподобалася гостям.»

На другий день після цього запису був на острові землетрус.

12 листопада. «Застрелив білого какаду, який з берега впав у море. Негайно роздягнувся і пішов у воду, щоб дістати птаха і скупатися. Відлишивом він був віднесений від берега, але я попрямував до нього, не дивлячись на глибини, і був уже на яких 2 сажні, аж зникла велика акула схопила птаха. Близькість таких сусідів не особливо приємна, коли купасися».

15 листопада. «... У папуасів, як я помітив, з повним місяцем пов'язані особливі зборища. Меш-

канці одного села відвідують мешканців іншого, ходять завжди більш розмальовані, і пісні їх долітають в такі ночі до Гарагасу звичайно як пронизливе й протяжне виття... При новій мислці туземці викрикували якось особливо, немаче б вітаючи його скід.»

6 грудня. «Придбав сьогодні цікаві речі: виміняв кілька кістяних інструментів, якими туземці кори-

Пашуас із села Горенду (мал. Махлал)

стуються при їжі, — рід ножа і дві ложки. Нож, званий туземцями «донган», зроблений із загостреної кістки свині, а ложка «шелона» — із кістки кенгуру. Вона обточена так, що один її кінець дуже розширений і тонкий».

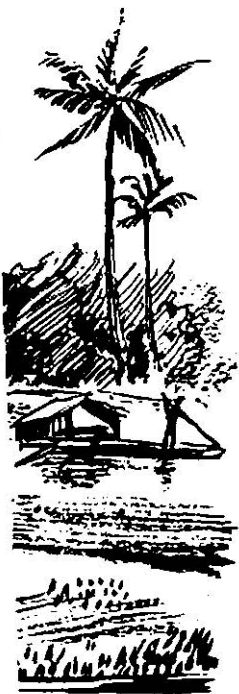
15 грудня. Доки туземці розглядали у випрошених люстрах свої обличчя... я оглядав те, що містилося в одній із торбин (так званих «гуи»), які носять мужчини на перев'язі через ліве плече. Я знайшов у ній багато цікавого. Крім двох великих «донганів», тут були кістки, відточені в однім кін-

ці — служили за важіль чи ніж; у малім бамбуковім футлярі знайшлись чотири загострені кістки, очевидно, інструменти, здатні замінити ланцету, голку або шило, потім «лур» — черепашка, що має зазубрений нижній край і служить у тубільців для вишкрібання кокосів. Був також подовжений шматок шкаралупи молодого кокосового горіха, замінюючий ложку... Тубільці гарно плетуть різні прикраси із різних рослинних волокон... Кошики, сплетені із кокосового листа, дуже схожі на полінезійські. Тубільці їх зберігають: правда, з примітивними інструментами із каміння й кісток, кожна праця не дуже легка, так, наприклад — над деревцем сантиметрів 14 в діаметрі двоє папуасів доводиться попрацювати зі своїми кам'яними сокирами, якщо вони хочуть його зрубати акуратно, не менше: піагодити. Можна тільки дивуватися, як при допомозі таких первісних інструментів вони будують непогані хатини і піроги, не позбавлені іноді досить гарного візерунку».

30 грудня. Вночі побачив Миклуха-Маклай багато вогників у морі і поплив подивитися, як ловлять папуаси рибу: «На платформі кожної піроги лежала зв'язана в пучки суха трава. Тубільць спереду піроги запалював один за другим ті пучки і освічував поверхню води. На платформі стояв другий тубільць з «юром» (гарпуном), футів 8 чи 9 довжини, який він кидав у воду і майже щоразу скидав ногою з «юру» дві чи три рибки... Третій папуас сидів на кермі і керував пірогою». Іноді «юр» вилітав з руки. Тоді — з рибою чи без неї — він випірив сам з води і стояв сторч до поверхні, так що рибалка легко міг його дістати. І далі: «На початку щоденника я описав у загальних рисах хатини папуасів. Вони майже цілком складаються із даху, мають дуже низькі стіпи і невеликі двері. Без

вікон — вони темні всередині, і одне їх умеблювання складається із нар. Та крім цих мешканських приватних хатил, у селищах зустрічаються ще й інші будови для громадських цілей. Вони звичайно не мають задніх і передніх стін, а інколи й бокових, і тоді являють собою тільки високий дах... Під дахом з одного боку влаштовано під для сидіння чи снання. Тут же зберігається посуд для громадських свят... Над полом розвішено багато зброї; посуд, черп'яний і дерев'яний, стона на полицях». В одній із таких будов — «барл» знайшов Миклуха - Маклай кілька вирізьблених із дерева папуаських божків-ідолів. Це були зображення тільки облич, звичайно, на папуаський смак.

Рік 1872.28 січня...Плян-тація була недавно зроблена. Обгорожена типом в ріст людини... Тип був особливо міцний тому, що насаджена тростина швидко пускала корінь, починала рости і з кожним міся-

Папуаська
пірага

цем і роком ставала міцнішою. Фіртка чи ворота в тину замінялись вирізом так, що доводилося переступати поріг, футів два висоти. Це — засіб перестороги проти диких свиней, які могли б проникнути на плантацію... Ключби були акуратні і високі, а земля дбайливо роздріблена. В кожній ключбі були посаджені різні рослини: солодка картопля, цукрова тростина, тютюн і багато іншої зелені, менші невідомі...»

6 лютого. Коли Миклуха-Маклай вилікував кількох хворих, в тім числі і Туя, — мужчини селища вирішили, що він тепер їх приятель і дозволили прийти в селище й тоді, коли в нім були жінки та дівчата (по-папуаськи «нангелі»). . . «Я побачив стару жінку, яка добродушно посміхалася — це була дружина Туя, стара, дуже негарна жінка, зодягнена в сідницю із якихось брудних, жовто-сірих волокон, що закривала її від пояса до колін. Волосся її висіло намащеними пучками навколо голови, спускаючися й на чоло. Вона так добродушно посміхалася, що я підійшов і потиснув їй руку, що і їй, і всім навколо дуже сподобалось. При чім ізза хатин і кущів стали з'являтися жінки різного віку і дівчатка... Кожна із жінок принесла мені цукрової тростини і по пучку вуса. Всі, здається, були задоволені, що збулися, нарешті, обов'язку ховати своїх жінок при носму прибортті».

7 лютого. «... Туй дуже нарікав, що нема як зварити таро, а також і покурити. Він потішив себе, кажучи, що швидко прийдуть люди з поля і принесуть вогню. Так я переконався ще раз, що мої сусіди покищо не знають способу добування вогню... Носова перегородка у жінок і чоловіків пробила. У вухах, крім звичайної дірки для великих сережок, є ще й інша вторі. Через ці дірки протягнуто шнурок, на вільних кінцях якого, що звисає

до плеч, напизані понарно їхля собак... До м'ясної страви папуасів треба ще зачислити жуків, пауків, ялечки метеликів і таке інше».

16 лютого. «Пішов у Гумбу, надіючися взяти там ще кілька черепів... Мої роздумування були перервані появою тубільця, який біг берегом. Тримаючи в лівій руці над головою лука й стріли, з кам'яною сокирою, що висіла через плече, він біг досить швидко і від часу до часу правою рукою робив якісь знаки... Порівнявши з нами, він ударив правою рукою себе в груди, відкинув голову вбік і трохи висунув язика (жест, яким папуаси звичайно висловлюють смерть, вбивство чи щось подібне), і крикнув: Марагум — Горенду!..

Не дійшовши до перших хатин, ми почули прискорені удари «барума», ці удари були іншого темпу, ніж звичайно. Із хатин було винесено багато зброї... Новина: люди Марагум напали на Горенду, кількох забили...» Хоча такі війни між селищами йноді й бували, на цей раз тривога виявилася безпідставною: жінкам у полі здалося, що вони бачуть далекі постаті чужих людей із Марагум; вони закричали на сполох, але їхні мужі їх «заспокоїли» кулаками, від чого жінки закричали ще голосніше. Той крик почули інші — і зчинилася тривога. Ніяких «марагум-тамо» не було. Тільки Миклуха-Маклай використав цей випадок, щоб показати силу вогнепальної зброї і сказати тубільцям, що хто піде на них війною — Маклай стане в обороні. «О Маклай! О Маклай!» — з радості кричали папуаси, хоча й перелякалися пострілу рушниці.

19 лютого. «... Коло пів до п'ятої ранку я почув крізь сон, що мене хтось кличе. Я вийшов на ганок і в п'ятні побачив Бангума, який прийшов покликати мене від імени всіх мешканців Горенду, Бонгу і Гумбу на їх нічне свято.» Багато чого ціка-

ного побачив учений тієї ночі. І спосіб приготування страви, що варилася у великих горщиких; і різні музичні інструменти, і танки добродушних джунів-папуасів. Свято полягало в їжі, співах, танцях і питті напівку «кеу», від якого людина п'яніла і швидко засинала. «Деяких уже здолала безсонна ніч і «кеу», інші, сидячи навколо табірів з аяном і бумом, весело гомоніли. Були й такі, які клопоталися біля великих горщиків із стравою. Кілька напевно завзятих музиколовів, піднявши високо над головою або притуливши до дерев свої бамбукові труби, довжиною понад два метри, видобували протяжні завиваючі звуки; інші дули в продовгуватий, просвердлений зверху і збоку, горіх, — звук виходив різкий, із свистом. Навколо до стовбурів були приставлені списи; луки і стріли стирчали з-за кущів...» Для кожного гостя варився окремий горщик із м'ясом на велетенському вогнищі в яких 18 метрів завдовжки і в один метр завширшки. Коли ж розпочалася гульба, то й тоді, — читасмо в «Щоденнику», — «учасники, відриваючись іноді від їжі, хапалися за якийсь з інструментів і намагались показати своє мистецтво». А тим часом у селі жінки готували для гостей різні страви. На тім святі учений помітив, що дехто зве його Туєм, а папуаса Туя — Макласм. На запитання, чому так, туземці підловили, що Маклай врятував Туя від смерті, тепер Туя лиден усе для Маклая зробити; Туя і Маклай, — продовжували вони, — такі друзі, що тепер Туя звесться Макласм, а Маклай Туєм. «Отже і тут, на Новій Гвінеї, існує звичай обміну іменами, як і в Полінезії», — нотус учений.

**Про початки письма, похорони, конструкцію пірог,
вироблення горщиків, полювання на щірку
та інші пригоди і спостереження**

Обмежене місце не дозволяє докладніше цитувати «Щоденник» Миклухи-Маклая, який варто б на українську мову повністю перекласти. Тому обмежимося короткою переповіддю окремих, особливо цікавих місць, оминаючи нечасті згадки про Росію, про подорож мандрівника по Україні; навіть те, що папуаси скаржилися ученому на російських матросів «тамо-рус» із «Вітязя», які за кілька днів перебування в затоці понищили їх дорогі кокосові пальми; поминаємо й те, що Миклуха-Маклай одного разу записав у «Щоденник», що він не хотів би вже взагалі повертатися в Європу, а в Росію й поготів... В першу чергу тут — про життя папуасів.

Блукаючи в пралесі, вчений кілька разів натикався на напівзгнилі дерев'яні стовпи, можливо ідоли-слупи. На них він помітив якісь вирізьблені значки і фігурки. Також на фронтонах будинків, де мешкали самі мужчини і на бортах пірог помітив вирізьблені малюнки різних предметів. Це були поняття, зрозумілі лише учасникам події, про яку дані малюнки розповідали: або про великі війни, або ж про великі свята чи інші визначні події. Ті знаки — не що інше, як початки письма папуасів.

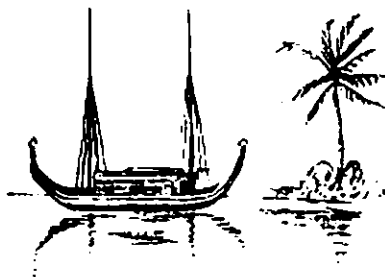
Миклуха-Маклай мав нагоду побувати кількакратно на похоронах тубільців. Смерть сприймалася ними, як щось природне, але причину смерті вони намагалися дошукатися часто не в реальній події, а в дії злих духів, темних сил. Похорони супроводилися великою церемонією, плачем жінок, відповідним розмальовуванням обличчя і тіла тем-

ною глиною, жалібною музикою. Ховають померлих у сидячому положенні. Вірніше, в такому положенні залишають труп гнити у хаті, згодом обплітають його широким листям кокосової пальми у вигляді кошачка. Біля померлого вдова підтримує на протязі яких трьох тижнів вогонь, доки труп цілковито не висохне.

Померлого заривають у землю тільки тоді, якщо він пережив своїх родичів зокрема дружину, і нікому підтримувати похоронного вогню в хатині. Похійників папуаси забувають не швидко, довго пам'ятають місце, де зарито тіло.

У місяці лютому 1872 р. Миклуха-Маклай плавав на острівці Білі-Білі, замешканий також папуасами. Мова людей Білі-Білі (попри назву — вони мали дуже чорну шкіру) відрізнялася від говірки людей Бонту чи Гумбу, хоча й були деякі спільні слова. Остров'яни Білі-Білі уміли виробляти дуже міцні і швидкі піроги. «Довжина великих пірог, — читаємо в «Щоденнику», — приблизно кожен десяти чи двадцяти метрів і вони (як і малі) вилобані із одного товстого стовбура; але для того, щоб пірогу не так легко заливало, до обох країв видобаного стовбура «пришиті» по довгій дошці, чи й по дві, одна на другій. Ніс і корма закінчуються високою, іноді вигнутою дошкою з різною різьбою. З одного боку піроги знаходиться «виніс» (кілька міцних тонких стовбурів, що йдуть від одного борта піроги вбік, до яких у кінці прикріплено малою човника; таким чином пірога тримається щільно на воді і її не можуть перекинути навіть великі хвилі. — Л. П). На перекладках «виносу» збудована ціла хатинка... стіни її зроблено із розколеного бамбука, дах із плетеного листя сагової пальми. Щогла розділяє хатинку на дві частини, вздовж яких з обох боків влаштовано двос до двох сидінь... Взагалі все

в пірозі приладано дуже зручно. Біля самої шогли, на висоті сидіння, прикріплено коробку, наповнену землею, в якій при потребі можна цілком безпечно розкласти ватру.» Далі учений розповідає, що люди білі-білі славляться виробленням горщиків, при чому вироблення їх припадає на жінок, тоді як чоловіки займаються мисливством і риболовством. «Я прослідкував увесь процес, починаючи від змішування глини з піском і закінчуючи опалюванням готових горщиків. Засоби виробництва, вжива-

Урузбай — малайський вітрильник

ні при виробленні горщиків, обмежуються двома чи трьома дощечками і парюю круглих, трохи сплюснутих з боків камінок. Спочатку при допомозі дощечки робиться із глини верхній обвід горщика, який залишається сохнути на сонці. Коли він трохи затвердне, до нього поступово приліпляється шматками глину. Гарної форми горщик набуває так: тримаючи горщик на колінах, жінка просуває ліву ру-

до внутрішньої стінки, а правою рукою б'є дощечку з круглим каменем у горщик, підставляє його кою по відповідному місці ззовні. При цім вирівнюється як поверхня, так і товщина горщика. Коли горщик готовий, його спочатку сушать на сонці, а згодом олажують на хворості. Поклавши горщики один на другий в кілька рядів і обклавши всю кучу дрібним легким хворостом, підпалюють багаття. Всі горщики приблизно однієї форми, хоча й різного розміру. Прикрає на них мало: іноді ряд крапочок навколо горличка, або щось на зразок зорі; іноді ті ж прикрає витиснуто нігтем.»

Якось учений запитав Туя, чи всі кокосові пальми в селищі належать окремим людям, чи вони є власністю цілого селища? Туя відповів, що є і такі, й такі. Отже, папуаси кам'яної доби мають і приватну, і спільну власність.

Після однієї прогулянки Миклуха-Маклай записав: «Петроху стаю папуасом... відчув голод і, побачивши великого краба, зловив і з'їв його сирим». Все менше й менше харчів, привезених із Європи, залишалося в хатині у Гарагасі. Мало залишалося і набоїв до рушниць. — а вона допомагала щоденно здобувати м'ясо для харчів. Шо раз то більше докучали різні тропічні хвороби. Однак учений не думав про повернення в світ цивілізації і культури, в той час, як наприклад Ульсон просто благав його скоріше повертатися в Європу. Не часто він згадує про неї. В однім місці вигляд ріки нагадав йому ріку Неву «коло Петропавловської фортеці» (в тій фортеці Микола Миклуха-Маклай сидів ще в свої студентські роки).

Майже щодня учений робив екскурсії. То в пралі, то на сусідні острови, то в далекі гірські села, де від нього спочатку всі втікали. Біля гори Енг-

лак-мана натрапив він на селище і звернув увагу на хатини, перед входом у які «висіли кісточки, пір'я, зламані черени собак, кускусів (песелюкких диких тварин, що живуть на деревах; м'ясо їх їстівне), а біля деяких хатин — людські черепи.» У селищі Теньгум-мана «проходячи повз останню хатину, я побачив дівчинку, яка крутила в руках зв'язаний кінецьми шнурок. Зуинившись, я придивився, що вона робить... Це ті ж самі фокуси, якими іноді займаються діти в Європі. Тільки в місцевих дітей у грі беруть участь не лише пальці рук, а й пальці ніг».

28 березня (це не був початок весни, бо зими там не йме, її помітно хіба по тім, що воєкі вітри віють частіше і переходять у шторми, та частіше йдуть дощі) Миклуха-Маклай із групою папуасів робив мандрівку в гори. Раптом один із тубільців побачив ящірку... і з криком кинувся на неї, знаючи, що я збираю різних тварин; але вона втекла. Людей з десять кинулося її переслідувати, вона зникла між каміннями... Нарешті ящірка сховалася між каміння під очеретом, але й там тубільці її відшукали. Один з них схопив ящірку за шию і подав мені... Доки її зав'язували, вона встигла вкусити одного з тубільців так, що виступила кров, але втекти все таки не змогла». В іншому місці Миклуха-Маклай пише про полювання на ящірок, подаючи їх розмір: метр, півтори метра довжиною!

В лісі наткнувся мандрівник на кількох папуасів, які старанно рубали кам'яними сокирами гнилий пеня і, добуваючи з нього лалечки якоїсь комахи, з апетитом їх їли. Поївши, вони починали грати на своєрідній флейті, а потім починалося все спочатку. «Я помітив, — читаємо в «Щоденнику», — що в різні пори року тубільці грають на різних ін-

струментах і що це ніби зв'язано також із лживими стравами. Так, напр., «тюмбін» вони вживають тоді, коли їдять бжу; при аяні він лежить без ужитку. Коли ж їдять свинину, то трублять у великі бамбукові труби, б'ють в барум і т. д.»

Із задоволенням нотує учений, що приїздне і подароване ним різне насіння папуаси посадили і вже мали урожай. «Туй і Ляту прийшли вранці, щоб запросити мене на вечір поїсти гарбуза... Виявилось ж, що вони запросили мене, оби я показав, як їсти гарбуз», якого вони раніше ніколи не бачили. «З нагоди гульби голови й обличчя у тубільців розфарбовані: в одних вся голова була вимашчена чорною, в інших червоною фарбою; в третій голова була червона з чорним бережком, тільки у стариків ні щокни, ні голова не були розфарбовані. Взагалі старики вживають тільки чорну фарбу для волосся й обличчя і майже не носять ніяких прикрас на шиї».

У селі Енглам-мана вчений тиночував в одній із хатки, в якій стояло кілька слупів-божків, вирізьблених із дерева, а над дверима висіли «кістки казуара, черепах, собак, свиней, пір'я птахів; шкіра ищірик, дзьоби наренга, зуби різних тварин і т. п. Все це, разом з божками, старим дахом, порослим травою, надавало хатині незвичайного вигляду. Між чотирма ідилами один був особливо цікавий: він був найбільший і тримав обома руками перед грудьми довгу дошку, покриту неправильної форми надрізами, подібними на якісь гієрогліфи... Між іншим, мені показали з таємничим виглядом, говорячи при цьому шепотом, велику дерев'яну маску з вирізаними дірками для очей і рота, яку вдягали під час особливих бенкетів...»

Завдяки рущинці Миклухи-Маклая суєдні села уклали між собою мир. «Старий Бугай з Горенду прийшов з людьми із Маратум-мана... Бугай із за-

палом оповідав чорним про могутність своєї страшної зброї, яку тубільці називали «табу». Доки ми тихенько розмовляли, прилетів чорний какаду і почав ласувати горіхами кенгара якраз над моєю хатинкою. Пролетав постріл, птах упав, а мої тубільці кинулися врозтіч Щасливий Бугай, який і сам теж немало з'якався, повернув їх, запевняючи, що Маклай людина гарна і нічого поганого їм не загоді. Тубільці повернулись і попросили сховати «табу». . . Я подарував їм кілька великих цвяхів. Мешканці Марагум-мана не знали що робити з цвяхами, крутили їх в руках, б'ючи один об другий і прислухуючися до звуку, аж Бугай розповів їм про значення цвяхів і про ту різносторонню користь, що ї тубільці уже навчилися мати з цвяхів.

Про палуаських дітей, сім'я-попіл, пробу танців, «тамо-рус» і сумне принцання

Миклуха-Маклай мав добру і лагідну вдачу. Вона врятувала його від багатьох неприємностей, особливо в перші місяці перебування між палуасами. Тубільці ж особливо полюбили білого ученого не тільки за допомогу, яку він подавав, не тільки за добрі поради, за насіння нових рослин чи лікування хворих, — а також і за те, що «Маклай — тамо боро», тобто — велика людина, щиро любив їхніх дітей, шанував матерів і жінок взагалі. Про дітей знаходимо у «Щоденнику» немало нотаток: то про їхню гру, то про спритність, то про татування (дівчаток татували палуаси змалечку і під старість, вся жінка була покрита візерунками). Палуаси рано привчають дітей до праці і практичного життя. Малюки вчать ловити рибу чи забивати її каменем, дати списа, метати стріли з лука, шліфувати палич-

ки. «Діти мало бавляться, — пише Миклуха-Маклай, — гра хлопчиків полягає в киданні палиць на зразок списів, у стрілянці із лука, і як тільки вони роблять невеличкі успіхи — відразу ж застосовують своє вміння у практичному житті. Я бачив, як хлопчики, дуже малесенькі, годинами стояли над морем, намагаючися влучити з лука в якусь рибу.»

Перехід від гри до праці у дівчаток відбувається ще швидше: «Те ж саме буває і з дівчатками, навіть в більшій мірі, тож, що вони рано починають займатися господарством і робляться помічницями своїх матерів».

Папуаси затоки Австралії, зокрема Берега Маклая, не добували соли, хоча знали її і потребували для страви. Але само життя підказало їм, де і як можна добути сіль, що її дає природа. «На березі моря Бугай підійшов до димного товстого стовбура, давно прибитого сюди припливом. На час зливання він почав з великим апетитом ковтати цілі пригорщі попелу. Не розуміючи, що це за особливе дерево, я теж покоштував попелу, і він виявився приємно-солоним на смак. Цей стовбур, що його довго носили морські хвилі і дуже поточили морські тварини, вибрав у себе стільки соли, що полів з нього частково може замінити звичайну сіль». У серпні 1872 року мандрівник занотував: «Іноді ми заміняємо звичайне дерево уламком, який довго пролежав у морській воді, і цілком по-папуаськи збираємо білий попід та вживаємо його як сіль... Я, однак, легко і швидко відвик від солі і не помічаю ніякої шкоди від браку її». Так він занотував, але чи через брак солі, чи хліба й багатьох інших харчових продуктів, а можливо і через різні хвороби, — у Миклухи-Маклая нігті стали дуже крихкими і взагалі він почував себе не дуже міцним.

Не раз ученому доводилося вже бачити химерні танці папуасів, коли жінки танцюють чи вірніше йдуть дрібними кроками всередині, а навколо танцюють чоловіки, утворюючи коло; при цій вони рухаються шораз то швидше і, дійшовши до «скаженого темпу» — раптом зупиняються. Але 12 серпня йому довелося побачити ще цікавішу картину: «Вранці майже всі хлопці-юнаки попливли на чотирьох пирогах на особляму учту, чи вірніше на баль у Богатім. Обличчя молодих людей, котрих я добре знав, були так розмальовані, що я мусів пильно придивлятися до знайомих облич, щоб їх розпізнати. . . Відходячи, шлком приготовані, вони, щоб, виявити почашу до мене, зробили на плоскому вогколу березі (був відплив) пробу танців, які мали виконувати увечорі в Богатім. При цій вони тримали в зубах свої «сарі» — дивовижно розцідьковані білими черепашками язика; в лівій руці у них були малі бубони, по яких вони били правою рукою. Танцюючи дуже плавно, вони не тільки співали, а й били в бубон, який то опускали до землі, то підіймали над головою. Танок був надзвичайно оригінальний».

Папуаси полюбили Миклуху-Маклая, але боялися як вогню приходу інших білих людей, ніби передчували ті діти природи, що цивілізовані білі приносять їм не тільки гарні ліки, а й невідомі хвороби; не тільки віру, але й безвір'я. . . Ніж папуаси не могли забути взрварського поводження російських матросів із «Вігязя», які порубали їхні пальми, потовкли городи, без причини і попередження стріляли з гармат. Незадовго перед від'їздом побував учений у селищі Малє. «Один із тубільців прийшов до мене із скаргою, на «тамо-рус» (офіцерів чи матросів корвета «Вігязь»). Він пояснив, що хатина його була замкнена — зав'язана, що «тамо-рус» від-

чинили двері хатини, влізли в неї і забрали його «окам» (буфон). . . Інший теж пристав, запевняючи, що тамо-рус підняли його «ненір» (кошик для догляду риби), забрали рибу, а можливо взяли й ненір чи притомили в поганому місці, бо після того він не міг його знайти. Третій заявив, що з його хатини тамо-рус взяли дуже гарного списа. . .». Миклуха-Маклай знав, що патуаси говорять правду. Йому було жаль покривджених людей і він роздав їм подарунки.

Між тим, змучений хворобою слуга Ульсон все голосніше нарікав на нестатки. Бракували, дійсно, всього: і одягу, і харчів, і сірників і солі, і набойк до рушниць. З вересня 1872 року у «Щоденнику» записано: «Вирішив зберегти рештки харчів, боби і риж, виключно на ті дні, коли буду не в стані йти на полювання. . . Замість бобів і рижу ми харчуємося м'ясом, солодкою картоплею і бананами. Іноді, коли не заб'ю звіра, доводиться голодувати, і вже не риз бачити у сні, що їм чудовий обід чи вечерю». 8 вересня: «. . . У мене виходить запас хімія, по-друге, я ношу останню пару черевиків і, по-третє, у мене залишилося тільки яких дві сотні кансулів» (до рушниць).

У жовтні почалися дощі. Завалився ганок. Ульсон лежить на своєму ліжку і стогне від приступу лихоманки. . . І раптом рано-вранці прибігли патуаси:

— Біа, біа! (вогось, вогось!).

— З моря виходить дим і вогось,—говорили вони.

— Скажи, Маклай, що це таке?»

Прибігло ще кілька тубільців:

— Маклай, о Маклай, корвет-рус гена: біарам боро!, — кричали вони з нотками переляку в голосі (Маклай, о Маклай, корвет російський їде; дим великий) не так через те, що їде корабель, як тому,

що то «рус». А втім, і інші кораблі не були побажані папуасами: англійські, французькі, голландські, німецькі мореплавці-купці часто обдурювали ту-більців, забираючи в них ціліс хутро, плоди, перлам тощо, а взаємні даючи бите скло або різнокольорові ганчірки.

Приєдна чи неприємна новина — корвет наближався і вже виразно було видно прапир, сирваді російський. Папуаси прохали Миклуху-Маклая втікати разом з ними у ліс. Вони не розуміли, що вечний мав від'їздити, або ж принаймні передати свої рукописи в Європу. Назустріч кліперові «Ізумруд» учений виплив з кількома папуасами у пірозі. Та коли вони наблизилися до корабля, папуаси не витримали нервового напруження, стрибнули у воду і чимдуж попливли до берега. Капітан кліпера заявив Миклузі-Маклаєві, що він може сьогодні ж перебраться на корабель. На превелике здивування він почув від ученого, що той мусить ще подумати, відпливати чи ні. Ульсон перелякався і почав прохати відпустити його: він не міг звикнути до місцевих обставин. Подорожник не мав багато часу для роздумування. Кліпер міг бути в затоці тільки три дні. За такий час учений не встигне опрацювати і десяти сторінок рукопису, щоб передати його в Європу; із здоров'ям була кенська справа, багато речей бракувало і їх не було також і на борту кліпера. Миклуха-Маклай вирішив відплисти і обов'язково повернутися сюди ще раз, щоб продовжувати свої спостереження ще успішніше, адже він користувався великим довір'ям папуасів і вже досить добре випчив їх мову.

8 листопада 1872 року до нього ввечері прийшли посланці із Бонгу, Горенду і Гумбу, всі із смолоскипами в руках, смутні і пригнічені. «Не покидай нас, о Маклай!» — прохали вони, обіцяючи в

кожному селищі збудувати для нього хатину, дати жінок для допомоги вести господарство. Учений урочисто пообіцяв їм, що повернеться ще раз.

9 листопада. Увечері, засипаючи, я подумав, що на протяжі п'ятнадцятимісячного перебування тут я не знайшов часу для влаштування більш зручнішим мого ліжка... (воно складалося із двох великих кошків, накритих ковдрою, при чому, один кошик був вищий...). Це характеристичні прикмети для Миклухи-Маклая: він мало дбав про себе, увесь час присвячував справі, для якої жив — справі науки. Перед відпливом, учений повів знайомих папуасів на екскурсію, щоб оглянути корабель. Папуаси дуже боялися, тому Миклуха-Маклай прив'язав до себе мотуз, а за кінець мотуза взялися папуаси і так ходили по кораблеві: вони почували себе в захисті улюбленого Маклая. Дуже сподобалися їм різні машини, а ще більше — два бички, яких тримали на борту для харчів. Папуаси запитали, як звати тих тварин і довго похворяли «бик, бик — бик...» аж нарешті почали прохати подарувати їм «свиню із зубами на голові...» — ніколи раніше вони не бачили такої тварини. На жаль, капітан кліпера не дозволив віддати їм бичків. Але Миклуха-Маклай не забуває про прохання чорних друзів. Папуаси були добрі до Миклухи-Маклая, адже нічого злого він їм не зробив. Вони від усього серця шкодували, що їхній «хаарам тамо» їх покидає. «Коли кліпер почав рухатися вперед і обігнати мисок Габіна, залунали удари «барума...» — записував учений 10 листопада, згаючи, що то люди Бонгу і Гореиду, Гумбу й Біті-Білі прощаються із ним.

Другі відвідання берега Маклая

Минуло чимало часу. Миклуха-Маклай побував на Моллохських островах, на Філіппінах біля Манілі він плавав на острів, заселений маленькими «негритосами», які жили ще кочовим життям, і зробив багато цікавих спостережень, доказавши, що ті, «негритоси» — теж із племені папуасів і що вони такі ж люди як, і білі, тільки на низькому ступені розвитку. Трохи відпочивши і написавши кілька наукових статей для німецьких журналів, учений у 1874 році поплив на малому маляйському судні до Нової Гвінеї, на її південно-західний берег, заселений «папуа-ковіай», про яких говорили голляндці, що то «розбійники і люджеря». Подорож була дуже небезпечна. На березі «Папуа-Ковіай» в селіщі Айва туземці напали вночі на хатину ученого, зруйнували її, вирізали частину місцевого населення... Виявилось, що напасниками були дікі гірські мешканці, які віддавна ворогували з береговими. Учений помітив, що в країні Папуа-Ковіай не дуже любили білих людей і зрозумів легко причому: білі кулці навідувалися туди, обдурювали чорних, а навіть забирали в неволю і продавали, як рабів.

Повернувшись на острів Яву, мандрівник дуже захворів. Та тільки трохи похращало здоров'я — ми вже бачимо його в небезпечній і новій пригоді мандрівці на Маляйському півострові, де він виявив життя карликового чорного племені «оран-сакай»; ті люди кочували з місця на місце, вогонь добували тертям налічок, стежок не прокладали, а проповзали під ліянами та деревами.

В кінці 1875 року учений повернувся в Сінгапур, звідки послав у різні європейські (не російські)

журнали надзвичайно цікаві і важливі для науки статті.

Але поговоримо про ті подорожі при іншій нагоді. А тепер — ми на англійській шкури «Sea Bird», тобто «Морський птах», стоїмо поруч Миклухи-Маклая, що пильно вдихається у далековид, а на його устах бачимо усміх і в куточках — трішки суму: учений повертається до своїх давніх знайомих, він дотримує слова, що повернеться.

•27 червня 1877 року, — читаємо в «Щоденнику», — коли я вийшов на берег Горенду, скоро тубільці сусідніх сіл, не виключаючи й жінок та дітей, збіглися мене вітати. Багато плакало, і все населення вдалося мені дуже схвилюваним». Біля селища Еонгу швидко було збудовано невеликий дерев'яний будиночок. На шостий день після висадки на берег, Миклуха-Маклай починає відвідини, приймає чорношкірих гостей, робить наукові спостереження. Він довідався, що за час несприятливості на березі був великий землетрус (ще із шкури Миклуха-Маклай помітив, що обриси гір змінилися) і чимало мешканців було вбито падаючими кокосовими горіхами, багато хатин зруйновано; прибережні селища потерпіли від величезних хвиль — ціле селище Арау разом із людьми, було змита і злищено в море.

Тепер учений міг більше часу присвятити антропології, зокрема вивченню будови черепа: в будиночку було затишно, а троє слуг провадили всю господарську роботу. Часто Миклуха-Маклай в супроводі тубільців робить далекі екскурсії у гірські і лісові селища. Під час однієї з таких екскурсій він тяжко захворів на лихоманку і продовжував все таки йти до мети, аж упав несприятливий. Коли ж прийшов до себе, то почув, як пануасти говорили: «Він не помер, я ж казав, що він тільки спить...».

В мандрівках його часто супроводжував власник великої шроги старий папуас Каїн. Так по річці Аюн-Монгун Миклуха-Маклай доплив із Каїном до селища людодів Еремпі. Жили вони в хатинах на стовбах, працювали на племінцях, але більше займались мисливством. У своїх прикрасах не мали людських кісток, черепів теж не берали — все викидали у море. Ці люди були ще дикіші, ніж із сіл поблизу будинка Миклухи-Маклая.

В Гумбу довелося вченому побачити, як одружуються папуаси. Дівчиму-наречену вони вмазали «суру» — червоною фарбою, провели кілька білих поперечних ліній на обличчі, нависили багато прикрас із собачих зубів на шию, а на руки — браслети з пальмового листя, на кінчиках гарно розмальованого. Наречена Лю повільно йшла в супроводі жінок і дівчат у село, де на неї чекав наречений. У селі всі стояли біля своїх хатин; коли ж дівчина підійшла до хатини нареченого, обступили її, говорили про майбутнє життя, зробили їй різні подарунки: торбинки, прикраси, списи, фартушки для закривання тіла, тощо. Потім старі промовляли до нареченої, кажучи їй про нові обов'язки, про вірність жінки чоловікові в родинному житті; при цьому люди навколо мовчали, вслухаючися в промови. А вкінці, звичайно — гарний обід. На другий день молодий Мукау (мав 15 років, що в теплих країнах не є дивним, бо людина там скорше розвивається і міцніше) ходив у супроводі чоловіків купатися в морі, — це був останній акт весілля. Траплялося подорожникові бачити весілля «викраденої» у другому селищі дівчини. Та це «викрадення» й «бійка» була тільки розвагою, насправді ж весілля відбувалося за обопільною згодою батьків і селищ.

29 травня тубільці повідомили свого білого друга, що дружина папуаса Моте із Бонгу дуже зах-

ворна. Мінкуха-Маклава пішов до неї і побив усе
 жовтє, щоб безпачуйно хворіи боляи погостити
 останні годни. Нарешті сукарі уларі, дуже короткі,
 дарма сповістили, що дружина Моте померла. «Я
 неспіша у село. Голосиня жінок було чотири за-
 хку. Вел мужчини ходити при зборі. Біли хатини
 Моте в робачини його саморо: він то ходив, приїд-
 ючи при кожнім кроці, то бігав, ніби намагуючися
 корось назоплати; в рукав він мав сокиру, якою ру-
 бан (про злочаске око) дахи хатин, пазьми тощо».
 На похорон приїшли друзі з різних сіл і принесли
 подарунки та портшали Моте в його горю. Моте ж
 ніч горя спішав пісно: «Дуже сомце закишо, а ці все
 це немає; уже тежине, а вона ніж не приходить;
 а ці кничу, а вона не приходить...». Покинувши в
 сплячому положенні залити в хаті, де розкаля-
 но було вогонь, щоб тіло висохло. Дім висловлен-
 на свого спілчуття білому Моте, Мінкуха-Маклава
 і собі зробив на чолі темні п'ятно глиною.
 Трапилося раз так, що від могой Лоріи увечний
 почув, на нього потується знах. Той він божраш-
 но пішов у те село, де мешкала злочиница, викликав
 люох винних і сказав: «Я дуже стомлюся і хочу спа-
 ти; в зарп'язжу, а коли Абуї і Малу хочуть мене
 забити, то нехай це зроблять, коли в спатику. Бо
 завра в піду із Лоріи». Увечний пішов у хатину і
 заснув, а на другий день... Абуї приніс йому в по-
 дарунок пикалу свиню і вварі з іншим злочинцем
 пучесли її аж до будинку Мінкуха-Маклава. Про
 цю приходу обіщила чутка увесь берег Маклава —
 люох картани Абуї і Малу.
 Згодом сталося так, що в одній родині у селі Ло-
 ренду за кілька днів померло двоє молодих братів:
 юнак Бангум — невідомо чому і хтончик Туї — від
 укусу змії. Мешканці Лоренду думали, що це па-
 нусяи із гірських селіш накликали на них біду.

приготували «онім» і тому люди померли... Заходило на неминучу, непотрібну і безглузду війну. Миклуха-Маклай вислухав усі оповіді тубільців і твердо заявив: «Забороняю війну. Загинуть нові люди». І хоча папуаси довго ладнали зброю й були дуже воєвничі настроєні — війни таки не було. Вони підкорилися твердому слову людини, яка їх шанувала і яку вони шанували.

Однак забобонні папуаси продовжували вірити, що гірські мешканці таки зробили «онім» і що їх село «блса», тобто загине. 24 липня вчений нотус: «Я запитав Туя, в чім саме полягає «онім»? Туя сказав, що Мана-тамо (люди із гірського селища Мана — Л.П.) якось дістали таро або ямсу, що його недоїли люди Горенду, і, покравявши його на шматочки, заворожили й спалили. Старий Туя умовляв мене приготувати «онім Маклай», щоб дужий землетрус зруйнував усі села в горах, але не пошкодив прибережних мешканців.» Миклуха-Маклай війну, як сказано, заборонив і її не було. Однак... в кінці нашої розповіді ми довідаємося, що сталося із селом Горенду.

Темні люди вірили в різні забобони, сили духів тощо. Вони навіть на Миклуху-Маклая дивилися, як на щось понадлюдське, як на «каарам-тамо», дарма, що він ніколи такої думки ні словом, ні ділом не піддавав, як це згодом іноді робили деякі європейські мореплавці, щоб тубільців легше визискувати. Незадовго перед відлітанням ученого, в селіші Бонгу зібралося багато людей із околичних сіл і старий приятель Миклухи-Маклая папуас Саул запитав прилюдно:

— Маклай, скажи, чи ти можеш померти? Бути мертвим, як люди Бонгу, Богатім, Білі-Білі?

Запитання було несподіваним, але вчений швидко збагнув, що не про його смерть цим дружнім

людям ідеться, а вони просто хочуть довідатися, чи їх «Маклай тамо боро» (велика людина) може взагалі померти. Згодом у «Щоденнику» мчений занотував: «На просте запитання треба було дати просту відповідь, але її доводилося спочатку обдумати. Тубільці знають, переконані, що «балая Маклай худі» (слово у Маклая одно), що Маклай не скаже неправди; їх приказка не повинна бути зміненою і на цей раз. Тому скатати «ні» не можна, тим більше, що чого доброго, завтра чи післязавтра якийсь випадок може показати тубільцям, що Маклай сказав неправду. Сказати «так» — це значить сильно захитати мою репутацію, яка особливо важлива для мене саме тепер, бо ж кілька днів тому я заборонив війну...» Кілька хвилин ходив учений по галлявинці перед прикицим натовпом папуасів і шукав відповіді. Раптом погляд його впав на списи під хатикою. «Я знайшов відповідь, — читасмо далі. — Знявши із стіни важкого і гострого списа, яким можна було спричинити неминучу смерть, я підійшов до Саула... Я подав йому списа, відійшов на кілька кроків і зупинився проти нього. Я зняв капелюха, широкі криси якого затуляли моє обличчя, бажаючи, щоб тубільці побачили з виразу мого обличчя, що Маклай не жартує і не моргне, що б там не трапилось. Тоді я сказав:

— Подивись, чи може Маклай померти.

Здивовано-переляканий Саул зрозумів мою пропозицію, але навіть не доторкнувся до списа і першої заговорни:

— Арси, арси! (Ні, ні!).

Тим часом деякі присутні кинулися до мене, немов би бажаючи заслонити мене своїм тілом від списа Саула». А через хвилину Миклуха-Маклай спокійно собі розмовляв з папуасами і вже ніколи й ніхто з них не запитував, чи може він померти.

Спокій і витримка у важких положеннях були притаманні великому мандрівникові-науковцеві. Далеко не кожен учений зміг би не тільки що науково працювати в тих умовах, а навіть вижити фізично.

Щобно зацитований уривок — останній запис в «Щоденнику» за час другого перебування Миклуха-Маклая на Новій Гвінеї, в затоці Астролябії. Таки щось сталося з ним? Ні. Сталось так, що в затоку до Берега Маклая випадково зайшла англійська шкуна, що тримала курс на Сінгапур. Учений вирішив скористатися з нагоди, щоб дістатися до Сінгапуру і там опрацювати щобно зібрані матеріали, написати статті, вислати протест в кілька європейських країн, громадяни яких починали займатися торгівлею пануасами і, нарешті, підликувати підупале здоров'я (його мучив ревматизм і тропічна лихоманка).

Перед від'їздом скликав Миклуха-Маклай пануасів — представників із різних селищ. Він сказав їм, що рано чи пізно сюди прибудуть білі люди, що не всі вони будуть добрі. «Ці люди можуть їх забрати в неволю... — писав згодом учений. — Я порадив їм ніколи не виходити із зброєю назустріч білим і ніколи не намагатися вбивати їх, пояснюючи їм всю силу воєнної зброї в порівнянні до їх стріл і списів. Я порадив їм, щоб для уникнення лиха, при наближенні судна відсиляли негайно своїх жінок і дітей в гори». Напевно з болем у серці говорить ці слова гуманіст і людянолюбець, але мусів говорити бо такою жорстокою була правда.

І знову на березі Маклая лунали сумовито-прощальні удари барума; багато пірог продовжало шкуну у відкрите море і капітан-англієць, який бачив у морі вже не одне диво. — Широ дивувався: чому це стільки чорних виплвало проваджати білого?...

6 листопада 1877 року шквня «Флайер» вийшла з
 покинула води затоки Асторвії, а на її борту в
 першій каюті лодки просиджував винахідковий
 суїтчик — святової слави вчений, чи твори вже й
 той друкувалоя англійською мовою. Цісарю при-
 той друкувалоя англійською мовою. Цісарю при-
 був Миклуха-Маклай у Сінгапур. Задесь давню за-
 служеного вліпочанку, заць він за свої думки,
 да той ватакує матерья з різних галузей науки,
 що його зібрав на протві нового добровільного сні-
 тання. Ваква хвороба підстерчала мандрівника. Ні-
 карі вже гадати, що він не підійметься з ліжка. Та
 й на цей раз опраїт, підтриманий величезною си-
 лою волі мужної людини, — пережить. Миклуха-
 Маклай знову в мандрах по островах Тихого оке-
 ану. Побував він тоді між іншим, і на підземному
 березі Нової Гвінеї, але зайхати до своїх старих
 знайомих панаєв не зміг з різних причин.

В 1882 році Миклуха-Маклай перебував у Мель-
 бурні, в Австралії. Саме там він читав російська во-
 єнна ескадра. Керівник ескадри, командирсь, що в
 місті с Микола Миклуха-Маклай, навчав і ним
 в шк, почав пропонувати свої послуги, оскільки у
 академічних уможовесті йому; він був лю-
 диню інтелігентною і з оновіань чужинців уже
 знав цілу кучню Миклухи-Маклая. Вчений стої-
 панси, що в Росії йому видають праці середни-
 гиннами. На борту каліпера «Вестник» він поклада
 Мельбурн. У Сінгапурі російск мінити «Вестник»
 на кресер «Алія»; в Ленні, в Італії — пересілати
 на броненосець «Потомкін». Подорож була дужо
 несподіваною. Отак, наліг вийти свої праці під-
 тримувала вчений.

На початку нарисю ми були присутніми на при-
 ятній доповіді Миклухи-Маклая у залі Георга-
 фичного Товариства. Й читав ученій, придбувши в
 Петербурзі на броненосці «Потомкін». Нині захоп-

лювалися, його хвалили, про нього писали в газетах. Але багато було й таких, які відверто вороже поставилися до праці Миклухи-Маклая. Навіть сам російський цар Олександр III фактично обдурив ученого: він пообіцяв за власні гроші видати всі його праці (тому не було зроблено громадської збірки) — і не дав ні однієї копійки. Географічне Товариство, переповнене рутинерами і псевдовченими, теж не дало грошей на видання книг.

З болючими думками і важким серцем Микола Миклуха-Маклай покинув Петербург, можливо і з наміром ніколи більше не повертатися в це похмуре місто із грізною Петропавлівською фортецею, в якій кілька днів у підземному казематі сидів студент Микола Миклуха-Маклай за спротив російській владі. Він їхав потягом через простори Російської імперії — до Одеси: всю поневилу сумну Україну побачив учасний.

В Одесі його чекав корабель.

Встрєте й востаннє на Березі Маклая

Після подорожі по островах Меланезії та перебуванні на островкові Андра (між людодіями) Миклуха-Маклай висідає на берег у Батавії, в 1883 році. Там випадково він довідується, що в порту вантажиться вугіллям корвет «Скобелев». Учений звернувся до капітана, контр-адмірала за званням, з проханням допомогти йому переїхати на Берез Маклая в Новій Гвінеї. Контр-адмірал зрадів, що має честь говорити із самим Миклухою-Маклаєм, і погодився відвезти вченого, хоча Берез Маклай і не був у його маршруті. Капітан поспішно заявив, що він обов'язково повинен зайти до Берега Маклая; посміхався особливо привітно, бо у закордонних ча-

сописах що раз, то більше й частіше писали про хороброго мандрівника.

Вже в дорозі, коли корвет заплив у затоку на острові Амбойн, Миклуха-Маклай купив для своїх чорношкірих друзів кіз, бичка й теличку, а також різного насіння. Він не забував прохань людей Горенду й інших сіл.

17 березня 1883 року корвет кинув якір в порту Константина, неподалеку від селищ, знайомих нам з попередніх розповідей. Корабель мав стояти недовго і Миклуха-Маклай поспішав використати нагоду відвідати своїх друзів, передати общині подарунки, побачити свою стару хатину.

Учений зійшов на берег на ріжку Обсервації. Швидко кроками пішов він до селища. Папуаси з радістю його зустріли, тим більше, що між ними було кілька старих знайомих Миклухи-Маклая із села Гумбу. Вони зустріли ученого як свого рідного, а коли почули, що він привіз для них подарунки і навіть «свиню з рогами на голові» (тобто бичка) — метнулися цокнувши в Гумбу повідомити людей.

Наступного дня в супроводі кількох офіцерів Миклуха-Маклай висів на берег біля селища Бонгу. Його відразу ж пізнали, розпитає, вигуком радості і задоволення не було кінця. Папуаси почали розпитувати свого білого друга, де він буде жити, де він хоче жити; пропонували йому найкраще місце і хатину. Гостре око вченого помітило чимало зміну у селищі, якого він не бачив шість років: багато старих померло, діти стали юнаками і юнками і їх тяжко було упізнати; дві площі в селищі обернулися в пустир, а на кількох розвалених хатинах буйно росли кущі.

Населення Берега Маклая пам'ятало його пораду ховати жінок, прикраси і зброю, коли з'являться бі-

лі. Тому, що вчений висів на березі із офіцерами і матросами (щоб переладувати на землю тварин) — папуаси зробили так, як їм радили: ні жінок, ні дітей у селищі не було, не було й численних прикрас на шиях папуасів, ані списів чи луків у руках. Миклуха-Маклай наказав матросам і офіцерам поводитись якнайчемніше і великий авторитет ученого примусив їх підкоритися наказові. А папуаси навперекір розповідали, як сюди припливали «тамо Інгліс» (англійські купці-здобичники) і повернулися з порожніми руками, бо вони все зробили так, як учив Маклай; оповідали, що «Туй муен-сен», тобто Туй помер, й інші сумні новини.

На площі, де колись росла кукурудза, після старанної розчистки, Миклуха-Маклай з допомогою матросів і тубільців посадив багато різного насіння: манго, мангустана, помаранчі, цитрини, лезанту, кілька молодих ананасів. Він розповів папуасам, що має вирости з насіння, показав також, як треба поливати і ходити за новою плянтацією, що дасть плоди, небачені ще на Березі Маклай. Папуаси швидко принесли в бамбукових барилках волю і взялися поливати землю. Насіння ж кавового дерева було передане в гори — там воно мало краще прийнятися й рости через кліматичні умови.

Доки папуаси поливали і майстрували загороди для травни, Миклуха-Маклай пішов знайомою стежкою у праліс — відвідати людей селища Горенду. Йти було тяжко через спеку, настирливих комарів, а ще й тому, що доріжка дуже заросла високою твердою травою. Дійшовши ж до села, сумну картину побачив Миклуха-Маклай. Ось як він про це пише в «Щоденнику»: «... Діставшись нарешті до місця, де шість років тому стояло село Горенду, я був дуже вражений його цілковито змісненим виг-

лядом. Замість досить великого села стояли лише дві-три хатинки: все заросло до невпізнання. Мені чомусь стало так сумно, що я поспішив вийти до моря. . . »

Ми пригадуємо, що перед другим від'їздом Миклухи-Маклая папуаси з села Горенду говорили йому про потребу переселення в інше місце, бо «і пальми, і люди вмирають — зроблено ворогами «онім» — ворожбитство. . . ». Люди Горенду так увірували в свою безпідставну вигадку, що їх в селищі тоді стримувало тільки слово Маклая. Коли ж учений поїхав — вони покинули село і поселилися десь далеко в іншому місці. Де саме — учений не зміг довідатися та й часу на це не було. Капітан корвета «Скобелев» наглив, йому не було діла до науки: матроси наміняли бананів, кокосових горіхів, риби і різної дичини вдосталь. . .

«Після короткого відпочинку, — читасмо в «Щоденнику», — я повернувся на берег і пішов знову в Бонгу. Я почував себе як вдома, і мені безпідставно здається, що ні до одного куточка земної кулі. . . я не почував такого прив'язання, як до цього берега Нової Гвінеї. Кожне дерево мені здавалося старим знайомим».

Відвідав мандрівник і місцевість, де шість років тому стояв його будинок: буйна рослинність, куці і нові дерева виростили на тім місці, а доріжки позаростали так, що тяжко було пройти. Стояло ще кілька паль від будиночка, наскрізь з'їдені мурашиною, і досить було стукнути ногою, щоб колісь мішечко деревної падаючої. Земля при березі моря надзвичайно плодотворна, а вогке підсоння і тепло сирини росливи зела. Дивився учений на ті місця і мимоволі смуток закрадався в його душу: скільки приємних і неприємних днів було тут проведено, скільки праці зроблено, а ось уже майже не видно сліду того гніз-

да, і мідна дошка, колись прибита на дереві, була напів з'їдена кимись. комахало, вітром і дощем.

Востаннє розгорнемо «Щоденник» подорожника і прочитаємо опис перенесення тварин з корабля на землю. Цей опис майстерно зроблений; взагалі Миклуха-Маклай мав також неабиякий талант оповідача:

19 березня. «... Великий натовп мешканців Бонгу, Горенду і Гумбу мовчки стояв уздовж берега, слідкуючи за кожним рухом людей. Двоє матросів вискочили з баркаса, тримаючи мотуз, прив'язаний до рогів бичка... Бичок побіг вздовж берега і тяг за собою матросів. Не можна було втриматися від сміху дналячись, як біля сотні тубільців кинулися хто куди, побачивши нову тварину, що здавалася їм величезною — більшою за дикого кабана; деякі навіть полізли на дерева, а дехто кинувся в море. За бичком йшла корова, яка виявилася значно спокійнішою. За нею з'явився цап у супроводі кіз. Вся ця процесія тримала напрямок на село, куди і я поспішив сказати тубільцям, щоб вони допомогли матросам...».

В нашівидку зробленій загороді «корова відразу ж почала жувати галузки. Бичок — той був дуже неспокойний, ходив вздовж загороди, нюхаючи повітря і ніби шукаючи виходу... Цапа і кіз тому, що не було іншого приміщення, я запропонував тутешнім примістити в одній із хатин і сказав, щоб жінки принесли їм завтра молодого унану. Один із матросів зауважив, що треба було б показати тубільцям, як доїти кіз. Коли принесли «табір» і матрос почав доїти козу, всі тубільці збіглися подивитися на це диво. Вигукам і розпитаєм не було кінця, але ніхто не відважився поспробувати молока і його випили матроси...» (папуаси, звичайно, нав-

чилися дійти і молоко напевно припало їм до смаку)

Доки натовп юрмився біля кіз — бичок пробив рогами неміцну загороджу і вискочив у пролам; за ним поспішила зривити те ж саме його подруга. Папуаси з переляку кинулися хто куди! Як же, такі «великі й страшні» тварини вискочили із загороджі і біжать по їхнім селі! Так їх і не вдалося зловити: воли зникли за пагорбами дуже швидко. Зате коли й інші тварини залишилися при папуасах, стали новими домашніми тваринами. В сиву дашпину їм приручення нової дикої тварини людина тратила багато часу, снаги, часто ризикувала й життям. Миклуха-Маклай знав про це. Перед ним були люди з тієї своєї давнини, і тому він привіз різних, уже приручених в Європі й на інших континентах, свійських тварин для чорношкірих друзів.

Це був ніби останній подарунок Миклухи-Маклая папуасам. Ніби останній, — бо й покинувши Нову Гвінею, він до кінця життя не забував про них, турбувався їх долею, писав статті і прохання до різних урядів у справі захисту людей, які не могли списками і луками захистити своєї свободи у XIX сторіччі.

Увечері мандрівник попрощався з людьми селища Вонгу. Вони прохали залишитися вочувати у них. Миклуха-Маклай сам хотів ще бодай одну ніч провести там, де минуло стільки надзвичайно цікавих днів, де люди любили його і він любив їх. Але, повернувшись, уже в пітьмі на корвет. Миклуха-Маклай відчув що не має просто фізичної сили пливати знову до селища.

А 19 березня на зорі «Скобедев» знявся з якоря і поплив у напрямку острова Білі-Білі. Остров'яни, побачивши в спущеній шлюпці Миклуху-Маклая, зібралися натовпом на березі і голосно кричали «О Маклай! О Маклай! Гена! Гена!» — кликали до се-

бе. Капітан наглив, часу не було навіть на коротко побачення. Мандрівник запросив кількох тубільців на корвет, між ними і старого приятеля Каїна, — вони послужили провідниками корвета в незнайомих для команди водах під час виміру дня і нанесення на мапу частини берега. Попливали коло островка Урему, на яким мандрівник ще в 1677 році посадив кілька кокосових пальм. Всі вони гарно прийнялися і росли. «Каїн і Марамай, — записав учений у «Щоденнику», — показували на них, повторюючи моє ім'я і приказуючи: «нуї Маклай», «мукі Маклай» (острів Маклай, кокоси Маклая), «навалобе Маклай Урему і на тальатар» («згодом Маклай прибуде в Урему і побудує собі будинок»).

Капітан рішуче заявив, що він не залишається тут більше ні одного дня. 23 березня 1883 року корвет виплив у океан. Була 6 година ранку. Далеко Миклуха-Маклай помітив ще кілька вітрильних пірог.

Це була остання мандрівка ученого.

Народився на Україні, помер у Петербурзі...

Так повідомляють закордонні енциклопедії. І справді, Миклуха-Маклай, одружившись у Сідней і розпочавши опрацювання зібраних матеріалів, вирішив ще раз поїхати в Росію: він все ще надіявся побачити свої праці друкованими, та й частина матеріалів була в Петербурзі; він все ще вірив, що російське Географічне Товариство допоможе йому в справі друку книг, підтримає його голос в обороні беззахисних панаців (а цього він ніяк не міг сподіватися в Австралії...). Даремно! «Новое Время» осмішувало великого мандрівника-науковця, книг не було видано, борги не заплачено... Один

журналіст писав тоді про Миклуху-Маклая: «Він дуже схудів, його характерне обличчя відкрилося зморщками... Тільки тоді, коли він починає говорити про свій берег і мешканців, голос його міцнішає і очі несподівано оживають».

Ревматизм і невральгія не давали працювати. Великим напруженням волі учений примушував себе сидіти за письмовим столом і опрацьовувати пребагаті матеріяли Самотній, покинутий, осмішуваний... Він уже не мав сили писати. Диктував. Диктував по вісім годин на день. І це здавалося тяжчим, ніж видрянування на найвищі гори...

15 квітня 1888 року часописи повідомили: «Вчора в клініці Вілле, в Санкт-Петербурзі, о 8 г. 30 хв. вечора упокоївся на 42 році життя після довгої і тяжкої хвороби Микола Миколайович Миклуха-Маклай. Смерть застала Миколу Миколайовича тоді, коли він опрацьовував другий том записок про свої подорожі...».

Вже на початку нашого сторіччя чужинці записали від наукасів Нової Гвінеї таку легенду: «Прийшов Маклай і сказав нашим предкам: кам'яні сокири не гострі, вони тупі. Киньте їх в ліс, вони погані, тупі. Маклай дав їм залізні ножі й залізні сокири...». Але ще більшу послугу зробив Микола Миклуха-Маклай світовій науці. Для науки, для кращого майбутніх поколінь він прожив своє коротке, але яке ж прекрасне, життя.

Париж, 1965 р.

З М І С Т

	стор
Велика подія в Географічному Товаристві.	3
Добрий божок Ротей, чи страшний Буха?	7
Перші дні між папуасами	10
Уривки із «Щоденника».	13
Про початки письма...	25
Про папуаських дітей...	31
Другі відвідани Берега Маклая.	37
Встрєте й востаніє на Березі Маклая.	45
Народився на Україні, помер у Петербурзі.	51

ВЛАСНА ДОМАШНЯ БІБЛІОТЕКА — ЦЕ СКАРБНИЦЯ КОЖНОГО ДОМУ!

Дотеперішні видання «Дніпрової Хвилі», які можна набути у видавництві:

Verlag Dniprowa Chwyla
München 2, Dachauer Strasse 9/II
Deutschland — Germany

- ТАЄМНИЙ ФРОНТ** — ціна: 0,60 дол., 5 австрал. шил., 4 англ. шил., 20 б. фр., 160 фр. фр., 1.60 нм.
- ВЕЛИКА ГРА** — ціна: 0,90 дол., 5 австрал. шил., 4 англ. шил., 25 б. фр., 180 фр. фр., 1.80 нм.
- ПРОКЛИНАЮ** — ціна: 0,80 дол., 5 австрал. шил., 4 англ. шил., 25 б. фр., 180 фр. фр., 1.80 нм.
- МІЖ СЛАВОЮ І СМЕРТЮ**, 3 томи — ціна: 2,40 дол., 15 австрал. шил., 12 англ. шил., 75 б. фр., 540 фр. фр., 5.40 нм, за всі три томи разом.
- У КІГТЯХ ТИРАНІВ** — ціна: 1.- дол., 5 австрал. шил., 4 англ. шил., 30 б. фр., 200 фр. фр., 2.- нм.
- ОГЛЯНУВШИСЬ НАЗАД** — ціна: 1.50 дол., 6 австрал. шил., 5 англ. шил., 35 б. фр., 250 фр. фр., 2.50 нм.
- МАРШ МОЛОДОСТІ**, 2 томи — ціна: 1.60 дол., 10 австрал. шил., 8 англ. шил., 30 б. фр., 400 фр. фр., 4.- нм, за оба томи.
- ЧИ ЗІЙДЕ ЗАВТРА СОНЦЕ** — ціна: 1.- дол., 6 австрал. шил., 5 англ. шил., 30 б. фр., 220 фр. фр., 2.- нм.
- ПОДОРОЖІ І ПРИГОДИ МИКЛУХИ-МАКЛАЯ** — ціна: 0,30 дол., 3 австрал. шил., 2 англ. шил., 12 б. фр., 100 фр. фр., 1.- нм.

Сталі індивідуальні Відборці і Замовники отримають книжку: Подорожі і пригоди Миклухи-Маклая даром.

Вище названий комплект видань «ДНІПРОВОЇ ХВИЛІ» коштує в США і Канаді 10,10 дол., в інших країнах згідно із поданими вище цінами.

Хто замовить повний комплект всіх видань отримає 25% знижки та не платить пересилки! Ця надзвичайна знижка є важна до дня 30. червня 1955 року включно!

Хто бажає мати дома гарну, цікаву і модерну українську бібліотеку, повинен набути всі видання В-ва «ДНІПРОВА ХВИЛЯ».